

РЕЗЮМЕ

Т. Г. Иванюк. Актуальность педагогических идей А. С. Макаренко для формирования высоких общечеловеческих ценностей в контексте креативного образования.

В статье представлено сравнительное исследование развития современной креативной системы образования с педагогическими достижениями А. С. Макаренко. Креативное обучение определено как учение, в процессе которого школьник, чувствуя себя исследователем, максимально сознательно и самостоятельно осваивает учебный материал, формирует себя как творческую личность. Проведена аналогия действенности внедрения элементов творческого наследия для современного образования на основе примеров использования его педагогических открытий, фактов личного жизненного опыта. Подчеркнуто собственное мнение на раскрытие идей А. С. Макаренко с целью формирования ученического коллектива с высокими моральными ценностями.

Ключевые слова: креативность, творческая личность, творческое мышление, интеллект, инновации, методы педагогического взаимодействия, педагогическое мастерство.

SUMMARY

T. Ivaniuk. Actuality of A. S. Makarenko's pedagogical ideas for formation of high human values in the context of creative education.

Comparative study of modern creative education development and pedagogical achievements of A. S. Makarenko is given in the article. Creative learning is defined as learning, during which the student as a researcher, possesses educational material consciously and independently, forms their own creative personality. The analogy of efficient usage of elements from his creative heritage in nowadays education is provided by means of examples of his pedagogical techniques and facts of his life experience. The author's point of view on A. S. Makarenko's ideas for formation creative students groups with high morality is depicted.

Key words: creativity, creative personality, creative thinking, intellect, innovations, methods of pedagogical interaction, pedagogical talent.

УДК 159.947.23:371

О. М. Кочерга

Прилуцький гуманітарно-педагогічний
коледж ім. І. Я. Франка

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НА ЗАСАДАХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ А. С. МАКАРЕНКА

У статті розкрито сутність і зміст соціальної відповідальності особистості в теоретичній спадщині А. С. Макаренка. Педагог розуміє соціальну відповідальність як соціальну якість, що ґрунтується на відносинах відповідальної залежності та характеризує певний вид міжособистісних взаємин і є головним чинником розвитку колективу або групи. Обґрунтовано актуальність проблеми формування соціальної відповідальності особистості на сучасному етапі розвитку освіти й українського суспільства, висвітлено головні підходи щодо формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя на засадах наукових досліджень А. С. Макаренка.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, виховання відповідальності, педагогічна діяльність, взаємини у педагогічному колективі.

Постановка проблеми. У сучасних умовах модернізації освіти, яка здійснюється на нових законодавчих і методологічних засадах, особливої уваги потребує професійна підготовка вчителя як кваліфікованого фахівця, компетентного, відповідального, конкурентоздатного на ринку праці. Це

повинен бути вчитель нового типу, який гармонійно поєднує ініціативність і самостійність, професіоналізм і творчість, розвинені загальнолюдські цінності, високий рівень професійної культури й відповідальності.

Проте розв'язання цієї проблеми ускладнюється тим, що наприкінці минулого століття почала виявлятися тенденція зниження рівня освіченості абітурієнтів, які обирають професію вчителя. Педагогічна діяльність вийшла з переліку престижних, коли перехід українського суспільства до ринкових відносин спричинив прірву між доходами тих, хто працює в умовах ринкової економіки, та тих, хто має обмежену державним бюджетом заробітну плату, яка нездатна забезпечити відповідні умови для життя та професійного удосконалення педагога. У Державній програмі «Вчитель», прийнятій до реалізації у 2000-му році, наголошується на тому, що існує невідповідність між суспільною роллю й соціальним статусом педагога, що професія вчителя втрачає престиж [1]. Минуло більше десятиліття, але ситуація не змінилася на краще.

Сьогодні викладач педагогічного коледжу працює зі студентами, значна частина яких не усвідомлює свого професійного вибору, не мотивована до навчання та оволодіння вміннями й навичками, необхідними в майбутньому для виконання на високому рівні своїх професійних функцій. Саме тому особливого вирішення потребує проблема формування відповідальності особистості й за власний професійний вибір, і за професійне становлення як в умовах педагогічного навчального закладу, так і в процесі самостійної діяльності з професійного удосконалення.

Актуальність досліджуваної проблеми, необхідність і доцільність її вирішення зумовлені певними суперечностями, головними серед яких є:

- між вимогами суспільства до особистості вчителя, серед яких важливе місце посідає відповідальність за формування й розвиток особистості школяра, його підготовку до життя в суспільстві, з одного боку, та недостатнім рівнем прояву сучасними педагогами відповідальної поведінки, відповідального ставлення у професійній діяльності, з іншого;
- між підвищеними вимогами щодо формування конкурентоспроможного фахівця в педагогічній галузі та переважанням репродуктивних форм і методів здійснення їх професійної підготовки, що не сприяє формуванню соціально відповідального вчителя;
- між потребою освітньої практики в науково обґрунтованій системі формування соціальної відповідальності в майбутніх учителів початкової школи, з одного боку, та недостатнім рівнем теоретичного й практичного забезпечення щодо формування в майбутніх учителів відповідального ставлення, з іншого.

Аналіз останніх досліджень. У низці досліджень із питань підготовки педагогів, їх професійної майстерності проаналізовано окремі аспекти проблеми формування відповідальності (Ю. П. Азаров, Л. О. Архангельський, І. А. Зязюн, В. І. Писаренко, Л. І. Рувинський). Проблемі формування відповідальності в майбутніх учителів присвятили свої праці Г. П. Васянович, Т. Г. Іваненко, Л. Ф. Пашко, М. І. Сметанський, О. О. Юринець. У своїх дослідженнях науковці доводять важливість формування відповідальності як важливої професійної якості вчителя.

Питання відповідальності вчителя, його ставлення до виконання свого обов'язку завжди були предметом уваги представників соціальної та педагогічної думки. Ця проблема привертала до себе увагу як у світовій (А. Дістервег, Я. А. Коменський, Дж. Локк, Й. Г. Песталоцці, П. П. Блонський, П. Ф. Каптерев, Л. М. Толстой, С. Т. Шацький), так і у вітчизняній (Б. Д. Грінченко, С. Ф. Русова, К. Д. Ушинський, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський та ін.) педагогічній теорії та практиці.

Мета статті. Стаття присвячена аналізу проблеми формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя на засадах наукових досліджень А. С. Макаренка.

Виклад основного матеріалу. Соціальна відповідальність розглядається нами як одна з провідних професійних і громадянських якостей сучасного вчителя. Методологічними основами педагогічного дослідження проблеми формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя в процесі його професійно-педагогічної підготовки слід уважати: детальний аналіз і характеристику соціальної відповідальності як філософської, соціологічної та психологічної проблеми; усвідомлення ролі та місця відповідальності в структурі особистості; визначення цілей і завдань формування соціальної відповідальності як важливої професійної якості педагога. На основі узагальнення підходів учених до визначення поняття «соціальна відповідальність» ми розглядаємо соціальну відповідальність учителя як інтегральну професійну якість особистості вчителя, що включає в себе усвідомлення суспільної значущості своєї діяльності, чітке знання своїх професійних функцій, володіння вміннями й навичками педагогічної діяльності, цілеспрямованість, наполегливість, ініціативу, самостійність і творче ставлення до справи.

Наше розуміння відповідальності як педагогічної категорії розширюється завдяки творчій спадщині А. С. Макаренка. Зокрема, він одним із перших розкриває відповідальність як соціальну якість, яка ґрунтується на відносинах відповідальної залежності, що характеризує певний вид міжособистісних взаємин і є головним чинником розвитку

колективу або групи. Відповідальна залежність, згідно з поглядами А. С. Макаренка, виникає, формується й функціонує в різних видах педагогічної діяльності. Діяльність же вимагає персональної відповідальності. Разом із тим, персональна відповідальність педагога за виконувану роботу зливається з відповідальністю колективу та узгодженістю, гармонією відповідальних індивідів. Педагог уважав, що відповідальна людина не тільки усвідомлює завдання, які стоять перед колективом, а й добровільно, цілеспрямовано дотримується суспільних норм, пов'язує свою діяльність з інтересами й цілями колективу, бере активну участь у їх реалізації. І з метою здійснення цієї своєї ідеї – єдності колективної та індивідуальної відповідальності, зумовленої взаємною залежністю й спільністю цілей – А. С. Макаренко створює складну систему залежностей, систему повноважень і відповідальності.

А. С. Макаренко проголошував суспільну відповідальність, що спирається на взаємність індивіда й колективу, основою морального виховання. На його думку, відповідальність має кілька важливих аспектів і тому може належати до моральних цінностей, коли йдеться про виховання патріотизму, про почуття відповідальності за сучасне й майбутнє держави, про відданість обраній соціально-політичній ідеї тощо. Він активно закликав до виховання почуття відповідальності, емоційного переживання цієї відповідальності особистістю. Найбільш цінною він уважав таку відповідальність, яка спрямована в майбутнє, тобто відповідальність перспективну. Також А. С. Макаренко вперше у вітчизняній педагогіці зробив спробу розгляду всіх ланок соціальної відповідальності особистості. При цьому вчений трактував відповідальність як головну якість особистості.

Доречно зазначити, що вся теорія формування відповідальності в А. С. Макаренка ґрунтується на вихованні особистості в колективі й через колектив [2, 383–384]. На думку педагога-класика, відповідальність у колективі формується на основі чіткого фіксування обов'язків, залучення кожного вихованця до виконання та управління різноманітними видами діяльності. Оскільки відповідальність розвивається як якість особистості лише на основі багаторазового повторення, закріплення й перетворення на потребу, то виникає необхідність у постійному контролі за виконанням обов'язків, які при цьому покладав на індивіда колектив. До засобів виховання відповідальності вчений відносив особистий приклад, систему заохочень і покарань тощо, тобто ті механізми формування вище означеної стрижневої якості, які він реалізовував у власному досвіді.

Базуючись на педагогічних поглядах А. С. Макаренка про те, що відповідальність особистості формується лише за певних умов, головними

серед яких є: спеціально організована та керована мудрим педагогом-наставником діяльність, у якій особистість проявляє власну активність; вплив дієвого колективу, в якому чітко розподілені функції та обов'язки між усіма його членами; зразковий приклад відповідального ставлення до виконання обов'язків вихователя дитячого колективу, його авторитет, ми прийшли до висновку, що процес формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя повинен бути спеціально організованим.

Соціальна відповідальність майбутнього вчителя формується в процесі його професійного навчання й охоплює такі виділені нами логічні етапи: інформаційний (когнітивний), метою якого є ознайомлення студентів з особливостями педагогічної професії, формування уявлення про предмет та інстанцію відповідальності вчителя; ціннісно-орієнтаційний, головними завданнями якого є розвиток позитивних мотивів (особливо суспільнозначимих), гуманістичних цінностей і норм; етап перетворення (зміни на особистісному й операціонально-процесуальному рівнях у процесі професійного самоудосконалення). Поетапність процесу узгоджується з єдністю та цілісністю людської природи: «біо-соціо-дух» і відображає логіку й поступальність розвитку: «від знання й уявлення про соціальну відповідальність вчителя до соціально-педагогічних цінностей і до відповідальної поведінки». Етапи не мають жорстких меж, оскільки не можна розмежовувати єдиний процес, визначати його єднальні ланки: звідки починається освіта й продовжуються переконання, а де останні переходять у дієво-вольову сферу. Однак кожен етап потребує відповідного змістового, організаційно-педагогічного наповнення.

Із метою збагачення когнітивного компонента соціальної відповідальності студентів особлива увага зверталася на змістову й операційну структури в ході викладання предметів психолого-педагогічного циклу. У ході формувального експерименту під час вивчення предметів психолого-педагогічного циклу нами використовувалися нетрадиційні підходи до проведення практичних і семінарських занять. Їх призначення полягало в тому, щоб поглибити інтерес студентів до педагогічної діяльності, активізувати їх самостійність, творчу ініціативу, виробити професійні вміння й навички, необхідні вчителю. Важливого значення у формуванні соціальної відповідальності студентів відводили методу проектів. Застосовуючи метод проектів у навчанні студентів, ми дотримувалися таких вимог: наявність освітньої проблеми, складність і актуальність якої відповідає професійній підготовці та життєвим потребам студентів; дослідницький характер пошуку шляхів вирішення проблеми; структурування діяльності студентів відповідно до класичних етапів проектування; моделювання умов для виявлення

студентами навчальної проблеми; пошук шляхів вирішення проблеми; експертиза й апробація версій; конструювання підсумкового проекту (чи його варіантів); захист, корекція й упровадження результатів проектної діяльності; самодіяльний характер творчої активності студентів; практичне або теоретичне (прикладне) значення результату діяльності до застосування (впровадження); педагогічна цінність діяльності (студенти здобувають знання, розвивають особистісні якості, обґрунтовують необхідні способи мислення та дії).

Упровадження методу проектів у навчальний процес студентів здійснювався за чітким алгоритмом, урахуваючи послідовність таких чотирьох етапів: підготовчого, виконавчого, презентаційного й підсумкового.

Підготовчий етап проекту включав формулювання теми, систематизацію та виділення головної інформації. На даному етапі студенти обговорювали завдання, виявляли проблеми, висували пропозиції щодо розв'язання завдання, розподіляли ролі та визначали джерела інформації. Завершення підготовчого етапу передбачало обговорення в малих групах плану проектної роботи, формулювання мети й визначення кінцевого продукту проекту.

На виконавчому етапі студенти включалися до виконання проекту, а саме: обговорювали етапи презентації результатів, обирали оптимальний шлях до реалізації проекту, працювали з інформацією, проводили дослідження, синтезували й аналізували ідеї, оформляли проект. На цьому етапі студенти набували та удосконалювали вміння викладати одержану інформацію в графіках, схемах і таблицях. Крім того, виконавчий етап передбачав поточні усні звіти студентів про план виконання проекту й заповнення ними звітних форм.

Презентаційний етап передбачав підготовку студентів до виступу. У процесі цієї підготовки здійснювалось остаточне оформлення проектів (створення мультимедійних презентацій у програмі Power Point, відео в цифровому варіанті тощо), після чого відбувалася власне презентація проектів.

Головною метою підсумкового етапу був аналіз та оцінювання проектів. Студенти обговорювали результати проектної діяльності в малій групі й давали оцінку проекту в цілому, а також оцінювали роботу кожного студента. На даному етапі передбачалося написання письмових звітів із проектної роботи. Викладач аналізував одержану інформацію та використовував її для загального оцінювання роботи студентів.

Особливий інтерес проявили студенти, працюючи над такими проектами, як: «Педагоги Чернігівщини», «Відомі люди нашого краю»,

«Відроджуємо забуті імена», «Скарби народної педагогіки», «Формування позитивної мотивації молодших школярів», «Педагогіка гуманізму – педагогіка сучасності», «Великий Добротворець», «Сім стежок Григорія Сковороди» та ін.

Спостереження за роботою студентів на всіх етапах проектної діяльності, аналіз результатів, спілкування зі студентами дозволило зробити висновок: метод проектів сприяє формуванню у студентів пошуково-дослідницьких, технологічних та інформаційних компетентностей, розвитку творчості, інтелектуальної активності, виробленню навичок використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у проведенні навчальних занять, навичок роботи в групі. Усе це підвищує мотивацію студентів, оскільки в даному випадку засвоєння навчальної інформації стає не ціллю, а засобом створення кінцевого продукту діяльності. Крім того, метод проектів пов'язує навчальну й позанавчальну діяльність, розвиває такі якісні характеристики особистості, як потребу в самоосвіті та вміння взаємодіяти.

Особливе значення проектного методу полягало в тому, що він сприяв активному включенню студентів у навчальну діяльність, у якій кожний студент приймає власну відповідальність за особистісне просування в навчанні, він поряд із викладачем виступає рівноправним суб'єктом навчання. Така діяльність передбачала доречний розподіл функцій і ролей між її учасниками, прийняття кожним студентом певних обов'язків, самостійне планування своїх дій та дій товаришів, самостійний пошук інформації, обмін думками, вибір прийомів звітності за власну роботу, самоаналіз і самокорекцію, взаємоконтроль і самооцінку тощо, що потребувало відповідального ставлення кожного студента і групи в цілому. Метод проектів не ізолював студентів один від одного, а навпаки сприяв вихованню гуманних взаємин між ними, встановленню стосунків відповідальної залежності, побудованих на принципах взаємодопомоги й співробітництва.

У процесі навчальної діяльності з використанням методу проектів студенти демонстрували високі результати засвоєння знань, формування вмінь, передусім тому, що слабкі студенти виконують за обсягом будь-яких завдань на 20–30% більше, ніж під час традиційних методів.

Згадані вище методи й форми застосовувалися в певній системі з урахуванням структури й етапів процесу формування соціальної відповідальності студентів. Ретельно продуманий, аргументований, чіткий виклад теоретичного матеріалу на аудиторних заняттях і система методичного забезпечення, яка включала практичні, пошукові й дослідницькі завдання з розв'язання системи педагогічних задач у

діяльності вчителя початкових класів, активізували інтерес до професійно-пізнавальної діяльності, стимулювали аналітико-рефлексивну діяльність студентів у процесі роботи з конкретними педагогічними явищами, проблемами, формували відповідальне ставлення до виконання навчально-виховних завдань.

Про успішність використання запропонованих у ході формувального етапу експерименту методів у процесі вивчення предметів психолого-педагогічного циклу свідчать такі характеристики студентів: стійкий позитивний результат навчання; високий рівень пізнавальної самостійності й активності; стабільний інтерес до розв'язання педагогічних задач та інноваційних видів діяльності; мотиваційно-ціннісне ставлення до професійного удосконалення; самостимулювання й самоорганізація; самостійне визначення в пошуку методологічних і теоретичних знань, необхідних для успішного вирішення педагогічних задач; пошук оригінальних методів і гнучкість у розв'язанні педагогічних задач; бажання довести почате до успішного кінця; інтерес до роботи в команді. Усе це в комплексі сприяло підвищенню рівнів сформованості соціальної відповідальності студентів, забезпечувало її динаміку.

Висновки. Таким чином, теоретико-практична діяльність видатного педагога А. С. Макаренка містить цінні напрацювання у вирішенні проблеми формування відповідальності особистості, які можуть бути успішно використані в сучасній педагогічній науці та практиці підготовки майбутнього вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна програма «Вчитель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sbzosch.ucoz.ru/load/derzhavna_programa_vchitel.
2. Макаренко А. С. Твори : в 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1953. – Т. 1 – 425 с.
3. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / Сост. Р. М. Бескина, М. Д. Виноградова. – М. : Просвещение, 1988. – 308 с.
4. Ореховский А. И. Воспитание ответственности личности в коллективе / А. Ореховский, В. Поляков. – Барнаул, 1971. – 232 с.
5. Сметанський М. І. Формування соціальної відповідальності вчителя / М. Сметанський. – Вінниця, 1993. – 91 с.
6. Сперанский В. И. Социальная ответственность личности: сущность и особенности формирования / В. И. Сперанский. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1987. – 152 с.

РЕЗЮМЕ

О. Н. Кочерга. Формирование социальной ответственности будущего учителя на идеях научных исследований А. С. Макаренко.

В статье раскрыты сущность и содержание социальной ответственности личности в теоретическом наследии А. С. Макаренко. Педагог понимает социальную ответственность как социальное качество, основанное на отношениях ответственной зависимости, характеризует определенный вид межличностных отношений и является главным фактором развития коллектива или группы. Обоснована актуальность проблемы формирования социальной ответственности

личности на современном этапе развития образования и украинского общества, освещены главные подходы к формированию социальной ответственности будущего учителя на подходах научных исследований А. С. Макаренко.

Ключевые слова: *ответственность, социальная ответственность, воспитание ответственности, педагогическая деятельность, взаимоотношения в педагогическом коллективе.*

SUMMARY

O. Kocherha. The formation of future teacher social responsibility on the principles of A. S. Makarenko scientific researches.

The article reveals the essence and contest of social responsibility of the person in the theoretical heritage of A. S. Makarenko. The teacher argues that social responsibility is a social quality which is based on a relationship of responsible dependence and characterizes a certain kind of interpersonal relationships and is a major factor in the development team or group. It is substantiated the topicality of the problem of forming of social responsibility of the person at the present stage of development of education and the Ukrainian society, it is clarified the main approaches to the formation of future teachers social responsibility on the principles of A. S. Makarenko researches.

Key words: *responsibility, social responsibility, upbringing of responsibility, educational activity, relationships in teaching staff.*